

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БІЖЕНЦІВ

Міграційні процеси другої половини ХХ століття набули глобальних масштабів, охопивши всі континенти планети, соціальні верстви і групи суспільства, різні сфери суспільної життєдіяльності.

Вимушену міграцію можна сміливо охарактеризувати як екстремальну або як мінімум кризову ситуацію. Як і будь-яка інша кризова ситуація, вимушена міграція призводить до глибокої, часто незворотної за своїми наслідками трансформації внутрішньої структури особистості біженців (цінностей, патернів поведінки, мотивів, цілей діяльності тощо). В ході такого радикального впливу одні елементи структури зникають зовсім, інші, навпаки, формуючись сприяють подоланню особистістю труднощів і виходу на новий якісний рівень. Неминучим наслідком будь-якої кризової ситуації є незадоволення базової потреби людини – потреби в безпеці, порушення стабільної картини світу. Це призводить до тяжких затяжних наслідків: невротизації, депресивних станів, втрати віри в себе, втрати перспективи і багато в чому визначає подальшу долю не лише однієї конкретної людини, але і цілих соціальних груп [2].

Психологічні особливості різних категорій мігрантів досліджували такі науковці як: М. Багері, Н. Лебедева, М. Максимов, К. Оберг, Н. Палагіна, Ю. Платонов, Г. Солдатова, В. Хесле, Л. Шайгерова та ін.

Як зазначає науковець Ю. Платонов, біженці, потрапляючи в нові умови і розпочинаючи нове життя, формують зовсім інше ставлення і до себе, свого внутрішнього «Я» і до навколишнього світу. Їх поведінка характеризується підвищеною збудливістю, агресивною реакцією на подразники. Вони страждають безсонням, частковою втратою пам'яті, відчують труднощі в спілкуванні. В соціально-психологічному аспекті

біженці усвідомлює свої труднощі у той момент, коли не можуть отримати роботу за фахом, позбавлені можливості освіти і навчання, тобто, їх життєві плани опиняються під загрозою.

Такі зміни в житті, зрозуміло, не позначаються трагічним чином на кожному з біженців. Навпаки, багато хто з представників даної категорії населення зберігають свої потенційні і реальні можливості, знаходять у собі сили отримати новий статус і джерела доходу, що можуть бути вищими, ніж в колишньому місці проживання. Разом з тим, загальна кількість труднощів призводить до появи і проявів у біженців різних симптомів, хвороб і бар'єрів при спілкуванні з оточуючими людьми [4].

М. Багері зазначає, що ситуація вимушеного переміщення визначає високу незадоволеність особистості життєвими змінами і сприяє розвитку депресії, психастенії, параноїдальних і шизоїдних розладів [1].

Вітчизняний науковець Г. Солдатова висловлює думку, що «на відміну від добровільного переселення в пошуках поліпшення життєвих умов, вимушене переселення – один з видів переміщень людей, коли вони, рятуючись від загрози для життя і інших переслідувань, вимушено покидають місце свого постійного місця проживання та шукають притулку на інших територіях в межах держави своєї громадянської належності або за її межами» [5, с. 7].

Н. Палагіна дійшла висновку, що в процесі соціально-психологічної адаптації біженців відбуваються значні зміни особистісного плану, які виражаються в зниженні самооцінки та рівня домагань, деформації ціннісних орієнтацій і соціальних установок. Авторкою було встановлено, що більшість вимушених переселенців дезадаптовані, що проявляється в гіпотимному типі реагування, хаотичному характері активності, в тенденції займати оборонну позицію, екстернальності і ескапізмі. Емоційний фон у вимушених переселенців знижений, проявляються емоційна напруженість і схильність до безпричинної заклопотаності маловажливими проблемами, дратівливість, тривожний стан. Процес адаптації до умов життя на новому місці у

вимушених переселенців протікає набагато складніше, ніж у добровільних, зачіпаючи найглибші шари особистості, найбільш важливим з яких є її ідентичність [3].

Г. Солдатова зазначає, що «травматичний досвід і життєві труднощі біженців визначають порушення у них цілісності та інтегрованості особистості. Комплекс проблем, що відбивають особистісні трансформації, можна позначити як криза ідентичності. Криза ідентичності виникає у біженців як в результаті подій, що стали причинами переміщення, так і внаслідок культурного шоку та адаптації в новому середовищі. В результаті пережитих подій руйнується сама підстава ідентичності – відбувається трансформація тієї картини світу, яка вибудовується з самого народження і включає в себе найширший діапазон образів, уявлень, думок, переконань, відносин [5].

Аналізуючи поняття «кризи ідентичності» німецький науковець В. Хесле визначає його як втрату почуття самого себе, неможливість пристосування до нових обставин, розрив між вимогами, що висуваються новою ситуацією, колишніми установками і поглядами [8].

Про кризу ідентичності у біженців в процесі адаптації говорить і дослідниця Л. Шайгерова, яка зазначає, що «складний процес адаптації в ситуації вимушеного переміщення призводить до того, що зміна ідентичності особистості біженців досягають рівня кризових. Криза ідентичності у біженців проявляється в глибоких множинних перетвореннях її змісту, що відбуваються на особистісному і на груповому рівнях [9, с. 11]. Дослідниця вважає, що подолання кризи ідентичності – найважливіша умова успішної адаптації особистості в ситуації вимушеного переміщення, але вона нерідко досягає такої глибини і сили, коли власних ресурсів особистості виявляється недостатньо і для її подолання потрібно психологічна допомога. Криза ідентичності – це неминучий етап в процесі пристосування біженців до нових умов життя, успішне її подолання призводить особистість до набуття нової, більш зрілої ідентичності.

Потрапляючи у нову країну, незнайоме середовище біженці не тільки відчують психологічний і соціальний дискомфорт, а й можуть нести в собі небезпеку для приймаючого суспільства.

Ми погоджуємося з думкою Н. С. Палагіної, яка стверджує, що якщо біженець не може пристосуватися й адаптуватися до нового етнічного середовища, з ним відбувається трансформація негативного характеру. Змінюється його психологічний стан, погіршується фізичне самопочуття, руйнуються соціальні установки, змінюється погляд на світ і людей. Така трансформація призводить до різних наслідків, починаючи від сепаратизму і етнічного нігілізму до крайнього фанатизму і націоналізму, де формується виражений негативний образ етносу, і поведінка індивіда виходить з цього образу [3].

Оскільки життєва ситуація біженців сприяє тому, що у даній категорії осіб руйнуються колишні, звичні форми взаємодії з навколишнім середовищем, біженцєві доводиться не тільки формувати в собі нові цінності, переконання, форми поведінки, характерні для нового середовища, а й знайти в собі сили відмовитися від колишніх.

Спираючись на дослідження американського психолога Г. Тріандінса, можемо виокремити фази соціально-психологічного пристосування біженців до нового середовища:

Ейфорична фаза, «медовий місяць», коли у біженців задіяна лише емоційна сфера психіки. Подібний споглядально-пасивний стан триває від кількох днів до кількох місяців, в залежності від особистості кожного біженця. У цей період може не відбуватися зміна інтересів активності суб'єкта, перебудова його поведінки, стратегій, планів, завдань та діяльності загалом.

«Туристична» фаза, у якій починає отримуватись сама необхідна інформація про життя незнайомого суспільства. Відбувається осмисленість зовнішньої сторони ситуації, побудова її образу і подальше включення даного образу в цілісне представлення суб'єкта про себе і взаємозв'язок з

оточенням. На цьому етапі вже починає формуватися негативний вплив, людина зустрічається з непорозумінням і відторгненням.

«Орієнтаційна фаза». Біженець вимушений розбиратися не лише з особистісними проблемами, але й проблемами соціуму: організаційними, правовими, політичними, культурними, психологічними аспектами. Інша культура примушує біженців відмовитися від колишнього способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для біженця в процесі пристосування змінюється все – від природи і клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Навіть за умов сприятливих обставин, пристосування до іншого етнічного і культурного середовища є складним, стресогенним процесом [7].

Американський антрополог К. Оберг назвав психічний стан в якому переселенці перебували в чужій країні "культурним шоком". Він вважав, що занурення в іншу культуру для кожної людини є дезорганізуючим переживанням. Сутність культурного шоку полягає у конфлікті старих і нових культурних норм і орієнтацій, старих, що властиві індивіду як представнику того суспільства, яке він залишив, і нових, що представляють те суспільство, до якого він прибув [6].

Орієнтаційна фаза вимагає розширення соціального простору особистості, що супроводжується постійними стресовими ситуаціями, які спричинені різними подіями. Хоча стрес є мотивацією для адаптації, тривалий дистрес робить індивідумів вразливими до психічних і соматичних розладів.

«Депресивна фаза». Як правило, через неї проходять всі переселенці, незалежно від рівня успішності подолання трьох попередніх фаз. Відбувається вона на фоні кризи адаптації. За Тріандісом, ця фаза є переломним моментом, етап депресії змінюється оптимізмом при умові забезпечення адаптації, що вдається далеко не всім. Можливим є два варіанти розвитку ситуації: адаптація (перехід з «орієнтаційної» чи фази до фази «активної діяльності») та дезадаптація – стресова ситуація яка призводить до

ряду психічних розладів. «Тріада» розладу адаптації: депресія, агресія, алкоголізм.

«Фаза активної діяльності». Характерна для людей, які успішно пройшли адаптацію. Існує поняття «феномен здорового мігранта», оскільки лише люди з високою стійкістю психічного і соматичного здоров'я можуть реалізувати себе в умовах переселення до нового середовища [7].

Розрив між сподіваннями біженців і дійсністю в якій вони опиняються у новому середовищі часто є досить великим. За відносно короткий проміжок часу у них розвивається цілий ряд хвороб і проявляються симптоми, які раніше не спостерігалися. Найбільш розповсюдженими психосоматичними симптомами у біженців є: головні болі, запаморочення, болі в області серця, дискомфорт в області шлунку, кишечника, порушення сну, пригнічений стан, часта зміна, перепади настрою, підвищена збудливість, швидка втомлюваність, відчуття тривоги, страху, невпевненості [5; 9]. Як правило, для біженців характерна наявність одразу всіх, або декількох симптомів. Збудливість передують з втомленістю, емоційний спалах з байдужістю, депресією. Симптоми не проходять протягом декількох років після переселення, психіка стає нестійкою, знижується здатність особистості до адаптивних форм поведінки.

Отже, вимушена міграція і пов'язані з нею труднощі адаптаційного періоду в нових умовах існування негативно впливають на психічне і фізичне здоров'я біженців, що в свою чергу, вимагає переосмислення проблеми організації соціально-педагогічної роботи з біженцями, яка має включати в себе надання цілого спектру соціальних послуг, в тому числі і кваліфікованої психологічної допомоги вищезазначеній категорії населення.

Література:

1. Багери М. Социокультурная динамика психического здоровья личности в ситуации преднамеренной и вынужденной миграции : дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.01 / Масуд Багери. – М., 2005. – 96 с.

2. Куфтяк Е. В. Психологический анализ условий адаптации детей-мигрантов / Куфтяк Е. В., Тихонова И. В. // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. – 2007. – Т. 13. – С. 150–159.
3. Палагина Н. С. Особенности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов в преодолении жизненного кризиса : дисс. ...канд. психол. наук : 19.00.05 / Палагина Нина Степановна. – Таганрог, 2007. – 175 с.
4. Платонов Ю. П. Психология конфликтного поведения / Юрий Павлович Платонов. – СПб. : Речь, 2009. – 544 с.
5. Психологическая помощь мигрантам : травма, смена культуры, кризис идентичности / под ред. Г. У. Солдатовой. – М. : Смысл, 2002. – 479 с.
6. Смолина Т. Л. Симптомы культурного шока: обзор и классификация [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. – 2012. – № 3. – С. 150 – 160. – Режим доступа к журн. : http://www.psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2012_3_3028.pdf
7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : 3-е изд., испр. и доп. / Татьяна Гавриловна Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 368 с.
8. Хесле В. Кризис индивидуальности и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112–113
9. Шайгерова Л. А. Психология идентичности личности в ситуации вынужденной миграции : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Шайгерова Людмила Анатольевна. – М., 2002. – 218 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Тимошенко Наталія Євгенівна.